

CIVILINĖ TEISĖ IR PROCESAS

KAI KURIE SUTARTINIO TEISINGUMO YPATUMAI TARPTAUTINIAME CIVILINIAME PROCESSE

Doktorantė Jurgita Grigienė

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Civilinio proceso katedra
Ateities 20, LT–08303 Vilnius
Telefonas 271 45 93
Elektroninis paštas j.grigiene@ti.vdu.lt

Pateikta 2004 m. birželio 4 d.

Parengta spausdinti 2004 m. gruodžio 10 d.

Pagrindinės sąvokos: teismo kompetencija, teisingumas, sutartinė jurisdikcija, taikytina teisė, kolizinės normos, teismo sprendimo pripažinimas ir vykdymas, nuolatinė gyvenamoji vieta, susitarimo forma, darbo sutartis, vartojimo sutartis, draudimo sutartis, susitarimo išimtinumas, susitarimo atskirumas, prorogaciniai susitarimai, derogaciniai susitarimai.

S a n t r a u k a

Darbe nagrinėjama tema – ar šalys gali laisvai pasirinkti teismą spręsti iškilusį ginčą sutartyse su užsienio elementu?

Straipsnyje aptariamos Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso nuostatos, reglamentuojančios sutartinį teisingumą, analizuojamos šalių pasirinkti teismą autonomijos ribos, pasirinktos valstybės teismo ir ginčo ryšys, taikytinos teisės ir teisingumo santykis. Lietuvoje galiojančios normos vertinamos tarptautinių teisės ir užsienio šalių teisės aktų kontekste. Straipsnyje siekiama nustatyti, ar Lietuvoje galiojančios sutartinio teisingumo normos atitinka sutarties laisvės, teisėtų lūkesčių, šalių autonomijos principus. Atsakymas į minėtus klausimus straipsnyje pateikiamas lyginant Lietuvoje galiojančias teises normas su Rusijoje, Olandijoje, Švedijoje, Šveicarijoje ir Anglijoje galiojančiomis taisyklėmis ir praktika. Tarptautinių teisės aktų projektų ir Europos Sąjungoje galiojančių teisės aktų, reglamentuojančių sutartinį teisingumą, pristatymas leidžia nustatyti šiuolaikines tendencijas sutartinio teisingumo atžvilgiu ir įvertinti Lietuvos normų atitiktį tarptautinės teisės kontekste.

I ž a n g a

Šalys yra laisvos susitarti dėl esminių sutarties sąlygų, taip pat jos gali pasirinkti sutarčiai taikytiną teisę ir aptarti, kur bus sprendžiami ginčai – teisme ar arbitraže. Straipsnyje nagrinėjamas vienas sutarties laisvės elementas – teismo pasirinkimo galimybė sutartyse su užsienio elementu. Darbe taikant lyginamąjį ir sisteminį metodus analizuojamos šalių autonomijos ribos, pasirinktos valstybės teismo ir ginčo ryšys, taikytinos teisės ir teisingumo santykis, išlygai dėl teisingumo taikomos išimtinumo (*exclusivity*) ir nepriklausomumo (*separability*) doktrinos. Straipsnyje lyginamos Lietuvos civilinio proceso kodekso nuostatos ir teisės aktai, galiojantys užsienio šalyse, Europos Sąjungoje bei jų taikymas teismų praktikoje. Tai ypač aktualu, nes Civilinio proceso kodeksas dar visai naujas, ir teismams taikant bei aiškinant kodekso nuostatas reikia teisės mokslo darbų bei koncepcijų, padedan-

čių spręsti praktines problemas. Darbe nagrinėjami ne tik galiojantys teisės aktai, bet ir tarptautinių teisės aktų projektai, numatantys teisingumo kriterijus. Sutartinio teisingumo klausimai mažai analizuoti mūsų šalies teisės moksle – tik vienoje V. Mikelėno monografijoje „Tarptautinės privatinės teisės įvadas“ yra dalis, skirta tarptautinio teisingumo klausimams, todėl straipsnyje remiamasi užsienio mokslininkų darbais. Darbo tikslas – įvertinti Civilinio proceso kodekso nuostatas tarptautinių teisės aktų ir užsienio šalių praktikos kontekste ir nustatyti, ar pas mus galiojančios sutartinio teisingumo taisyklės atitinka šiuolaikinius asmenų poreikius bei sutarties laisvės¹ ir teisėtų lūkesčių principus².

Lietuvos Respublikos teisės aktai, reglamentuojantys teisingumą

Mūsų šalyje tarptautinio civilinio proceso, taip pat ir teisingumo, nuostatos yra kodifikuotos Civilinio proceso kodekso VII dalyje [1]³. Taigi Civilinio proceso kodekso 787 straipsnio 2 dalyje nustatyta, jog šalys gali raštu susitarti, kad turiniai ginčai bus sprendžiami Lietuvos Respublikos teismuose. O 788 straipsnio 1 dalyje numatyta, jog ūkinės komercinės veiklos subjektai gali raštu susitarti, kad ginčai, kylantys iš sutartinių teisinių santykių, bus nagrinėjami ne Lietuvos teismuose, jeigu šis susitarimas neprieštarauja valstybės, kurios teismų kompetencijai numatoma priskirti ginčo nagrinėjimą, teisei. Šis susitarimas negalimas dėl bylų, kurioms numatoma išimtinė Lietuvos Respublikos teismų kompetencija. To paties straipsnio 2 dalyje numatyta, kad į susitarimus teismas atsižvelgia tik esant suinteresuotos šalies prašymui, o prašymas gali būti paduodamas iki bylos nagrinėjimo iš esmės pradžios. Tuo tarpu ginčiuose be užsienio elemento šalys gali rašytiniu tarpusavio susitarimu pakeisti teritorinį tos bylos teisingumą. Išimtinis ir rūšinis teisingumas šalių susitarimu negali būti keičiamas, nes tai prieštarautų Civilinio proceso kodekso 32 straipsnio 2 daliai. Pastebimi šie skirtumai arba, kitaip tariant, sutartinio teisingumo specifika tarptautiniame civiliniame procese:

1. Tiek vidaus, tiek tarptautiniuose ginčiuose susitarimas turi būti rašytinis.
2. Bylose su užsienio elementu šalims leidžiama pasirinkti Lietuvos teismus tik turiniuose ginčiuose. Vadinas, kito pobūdžio ginčiuose susitarimas dėl teisingumo negalimas.
3. Susitarti, kad ginčai bus nagrinėjami ne Lietuvos teismuose, leidžiama tik ūkinės komercinės veiklos subjektams, pavyzdžiui, darbuotojas su darbdaviu negalės susitarti dėl teisingumo.
4. Į šalių susitarimą, numatytą 788 straipsnio 1 dalyje, Lietuvos teismas atsižvelgia tik esant suinteresuotos šalies prašymui, t. y. savo iniciatyva teismas *ex officio* nelaikys, kad byla yra neteisinga Lietuvos teismui, nes šalys pasirinko užsienio valstybės teismą ir, jei šalis neprašo, kad Lietuvos teismas nenagrinėtų bylos, bus laikoma, kad šalis sutinka su Lietuvos teismo jurisdikcija.

Palyginus vidaus ir tarptautinio civilinio proceso sutartinio teisingumo taisykles, darytina išvada, kad šalių laisvė susitarti dėl teisingumo, kai ginčas susijęs su užsienio elementu, yra labiau varžoma (galimybė pasirinkti teismą tik turiniuose ginčiuose, ribojimas pasirinkti užsienio valstybių teismus ne ūkinės komercinės veiklos subjektams).

Teisės aktai, reglamentuojantys teisingumą užsienio šalyse

Rusijoje komercinius ginčus sprendžia arbitražiniai teismai. Ginčiuose su užsienio elementu šalims yra leidžiama susitarti dėl teisingumo, jei viena šalis yra Rusijos, kita – užsienio valstybės juridinis asmuo [12, p. 111]. Užsienio juridiniams asmenims arbitražiniame teisme suteikiamas nacionalinis režimas, t.y. jiems suteikiamos tokios pačios teisės kaip ir Rusijos įmonėms. Užsienio verslininkų atžvilgiu taikomos tos pačios teritorinio teisingumo nuostatos, kurios taikomos vidaus ginčams. Pagal Arbitražo proceso kodekso 30 straipsnį šalys gali pakeisti teritorinį teisingumą. Vadinas, užsienio šalių verslininkai gali susitarti dėl teisingumo. Rusijos teismų praktikoje yra buvę atvejų, kai ginčą spręsti Rusijos arbitražiniame teisme pasirinko Irano ir Turkijos įmonės, turinčios atstovybes Rusijoje

¹„Sutarties laisvės principas reiškia, kad kiekvienas veiksnus asmuo turi teisę sudaryti sutartį su kuo nori, o sutarties šalys turi teisę savo susitarimu nustatyti kokios sutarties sąlygas, neprieštaraujančias imperatyvioms įstatymo normoms, gerai moralei, sąžiningumo, protingumo, teisingumo ir kitiems teisės principams“ [8, p. 64].

² Teisėtų lūkesčių principo turinį sudaro kelios idėjos. Viena iš jų – pagarba įgytomis teisėmis, t. y. teisėtai įgytas civilines teises privalu pripažinti, gerbti ir ginti [8, p. 66].

³ Teisingumas reglamentuojamas ir tarptautiniuose sutartyse, bet tarptautinių sutarčių nuostatos nėra šio darbo tyrimo objektas.

[12, p. 112]. Kaip pažymi T. Nešatajeva, Europos šalyse paplitę susitarimai dėl teisingumo tampa šiuolaikinių ekonominių santykių raidos forma Rusijoje. Tačiau juos dar reikėtų labiau sukonkretinti, kad reglamentavimas demokratizuotų tarptautinį civilinį procesą [12, p. 112]. Manau, kad T. Nešatajevovos siūlymai detaliau reglamentuoti teisingumą bylose su užsienio elementu, yra aktualūs ir pas mus.

Olandijoje ilgą laiką susitarimai dėl teisingumo buvo neleidžiami [11, p. 299]. Tik 1985 m. Olandijos Aukščiausiasis Teismas (*Hoge Raad*) pakeitė kursą ir nusprendė, kad šalys gali susitarti dėl ginčų nagrinėjimo organo. Kaip pažymi V. Boiceva, tik nuo XX a. 9-ojo dešimtmečio pagal Olandijos teismų praktikos nustatytas taisyklės šalims buvo leidžiama pasirinkti net ir užsienio teismą, o tokiu atveju Olandijos teismas turėtų atsisakyti savo kompetencijos. Olandijos Aukščiausiasis Teismas (*Hoge Raad*) nustatė tris sąlygas, kurioms esant galima pasirinkti ginčų nagrinėjimo instituciją [11, p. 299]:

1. šalių susitarimas negali pažeisti tarptautinių sutarčių nuostatų arba imperatyvių įstatymo reikalavimų;
2. teisinio reguliavimo dalykas, dėl kurio šalys susitaria, turi būti reguliuojamas dispozityviomis normomis (sutartys, deliktas);
3. šalys turi būti protingai suinteresuotos, kodėl ginčus reikia spręsti Olandijos teismuose (pvz., Olandijos teismų specializacija).

Olandijos Aukščiausiasis Teismas (*Hoge Raad*) aiškiai pabrėžė, kad ryšio tarp ginčų organo ir bylos nereikia, ir ginčų pasirinkimo teisėtumą lemia šalių protingas interesas.

Švedijoje teisingumo taisyklės bylose su užsienio elementu yra suformuluotos taip pat teismų praktikos [13, p. 571]. Šalims leidžiama raštu susitarti dėl teisingumo. Galima susitarti, kad ginčai bus sprendžiami konkrečiame arba tiesiog kompetentingame Švedijos teisme. Švedijos teismas bus nekompetentingas, jei šalys susitarė, kad ginčai nepriklausys Švedijos teismų kompetencijai. Šalių pasirinkimas yra ribojamas sutartyse, su vadinamąja silpnesne šalimi (vartotoju, darbuotoju) [13, p. 573].

Šveicarijoje tarptautinio teisingumo klausimai reglamentuoti Šveicarijos Federacijos įstatyme dėl tarptautinės privatinės teisės [14]. Šis įstatymas priimtas 1987 m., ir yra vienas iš modernesnių, atspindinčių šiuolaikines tarptautinio civilinio proceso tendencijas. Tačiau įstatymas gana originaliai reglamentuoja sutartinę jurisdikciją. Įstatymo 5 straipsnis leidžia šalims susitarti dėl teisingumo. Susitarimas turi būti rašytinis, tačiau gali būti patvirtintas ir telegrama, teleksu ar kitokiomis ryšio priemonėmis. Susitarimas dėl teisingumo bus negaliojantis (*void*), jei viena šalis apgaule buvo priversta atsisakyti jai priklausančios teisės kreiptis į kompetentingą teismą pagal Šveicarijos teisę. Taigi kad susitarimas būtų veiksmingas, šalys turi veikti sąžiningai (*bona fide*). Tačiau Šveicarijos teismas negali atsisakyti savo kompetencijos, jei šalys jį pasirinko ir jei bent vienos šalies nuolatinė gyvenamoji vieta ar verslo vieta yra Šveicarijoje arba ginčui taikoma Šveicarijos teisė [14].

Anglijos teismai paprastai gerbia šalių pasirinkimą spręsti ginčus ne Anglijos teismuose, ir jei viena sutarties šalis kreipiasi į Anglijos teismą, kuris nenumatytas sutartyje, tai Anglijos teismas sustabdo bylą (*stay the proceeding*). Anglijos teismai naudoja testą, nustatytą byloje *The Eleftheria* (1970) [5, p. 52]. Vežimo sutartimi šalys susitarė, kad prekės iš Rumunijos bus vežamos į Hull (Grai-kiją), o ginčai, kylantys iš sutarties, bus sprendžiami Graikijos teismuose. Tačiau ieškovas kreipėsi į Anglijos teismus. Atsakovas prieštaravo ir teigė, kad Anglijos teismas nekompetentingas. Ši byla buvo sustabdyta (*a stay granted*). Kaip konstatavo teisėjas J. Brandonas, tokiu atveju teismas turi bylą sustabdyti, nebent yra labai svarbių priežasčių, kurias turi įrodyti ieškovas. Teismas, sprenddamas savo kompetencijos klausimą, turi atsižvelgti į visas bylos aplinkybes: kuris ginčų nagrinėjimo organas yra šalims patogus, kur pigiau bylinėtis, į ginčui taikytiną teisę bei pasirinktos teismo valstybės ryšį su ginču. Pažymėtina, kad Anglijos teismas, sprenddamas savo kompetencijos klausimą bei vertindamas šalių pasirinktą teismą, atsižvelgia, ar tame teisme gali būti vykdomas teisingumas. Pavyzdžiui, byloje *Carvalho prieš Hull Blyth* [5, p. 54] atsakovas, bendrovė registruota Anglijoje, vykdė verslą Angoloje per antrinę kompaniją, registruotą Angoloje, kur atsakovas turėjo 49 proc. akcijų. Pagal akcijų pirkimo-pardavimo sutartį ieškovas pardavė akcijas atsakovui. Sutartyje šalys pasirinko ginčus spręsti Angolos teismuose. Atsakovui nesumokėjus už akcijas, ieškovas kreipėsi į Anglijos teismą. Atsakovas prašė teismą sustabdyti bylą, nes šalys pasirinko ginčus spręsti Angoloje. Tačiau Anglijos apeliacinis teismas (*The Court of Appeals*) nusprendė bylą nagrinėti, nes tuo metu Angoloje buvo ekonominė-politinė suirutė ir buvo netaikomi iki tol galioję Portugalijos įstatymai. Taigi Anglijos apeliacinis teismas, atsižvelgdamas į politinius ir teisinius pokyčius Angoloje, nusprendė, kad ginčą teisinga ir tinkama bus nagrinėti Anglijoje.

Apibendrinant užsienio šalių praktiką nustatant ir taikant sutartinio teisingumo taisykles, išryškėja kelios tendencijos. Vienose valstybėse sutartinis teisingumas reglamentuojamas atskiru įstatymu, kartu su kitais tarptautinės privatinės teisės klausimais, kitose valstybėse sutartinis teisingumas reglamentuojamas kartu su civilinio proceso teise, o dar kitur teisingumo kriterijai nustatyti teismų praktikos. Todėl palyginus su Lietuvoje galiojančiomis, sutartinį teisingumą reguliuojančiomis taisyklėmis, galima konstatuoti, kad jos atitinka pagrindinius sutarties laisvės ir teisėtų lūkesčių principus, nes pas mus, kaip ir kitose valstybėse, leidžiama šalims susitarti dėl teisingumo. Beje, ši šalių laisvė turi tam tikrą apribojimą. Juos aptarsime toliau.

Šalių laisvės pasirinkti ginčų nagrinėjimo instituciją ribos

Sutarties laisvės principas leidžia nusistatyti savo susitarimu sutarties sąlygas, tarp jų pasirinkti ir ginčų nagrinėjimo instituciją. Tačiau šalys nėra visiškai laisvos pasirinkti ginčų nagrinėjimo instituciją, jos negali keisti išimtinio bei rūšinio teisingumo. Ginčiuose su užsienio elementu yra ir kitų apribojimų. Pavyzdžiui: Latvijos įmonė ir JAV įmonė (abi ūkinės komercinės veikos subjektai) grūdų pirkimo-pardavimo sutartyje pasirenka, kad ginčai bus sprendžiami Lietuvos teismuose. Iškilus ginčui, JAV įmonė kreipėsi į Lietuvos teismą, kuris buvo šalių pasirinktas. Arba kita situacija: Lietuvos įmonė ir Australijos įmonė pasirinko spręsti ginčus Irako teismuose. Australijos įmonė taip pat kreipėsi į Lietuvos teismą pagal atsakovo gyvenamąją vietą (buveinę) Lietuvoje. Ką daryti teisėjui? Lietuvos įmonė, remdamasi Civilinio proceso kodekso 788 straipsnio 2 dalimi, prašo teismo laikyti, kad byla yra neįteisinga Lietuvos teismams, nes šalys pasirinko užsienio teismą. Lietuvos teismas, nagrinėjantis byla, turėtų patikrinti šio pasirinkimo pagrįstumą. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato nutarime Nr. 28 „Dėl Lietuvos Respublikos teismų praktikos, taikant tarptautinės privatinės teisės normas“ teismams išaiškinta, kad šalys gali pasirinkti teismus tik tokios valstybės, su kuria byla turi tam tikrą ryšį (toje valstybėje gyvena viena iš šalių, joje yra ir dauguma įrodymų, ginčo dalykas ir pan.) [4]. Tačiau teisingumo pasirinkimo ir teismo vietos valstybės ryšys nėra įtvirtintas Civilinio proceso kodekse, kuris yra priimtas vėliau už Aukščiausiojo Teismo senato nutarimą. Užsienio valstybių teisės aktai ir tarptautiniai teisės aktai šį klausimą taip pat sprendžia nevienodai. A. D. Hainesas (Haines), nagrinėdamas teismo pasirinkimą tarptautiniuose ginčiuose, analizuoja ir įvairių šalių praktiką [16, p. 5]. Jis pažymi, kad Švedijos teismai turi teisę atsisakyti savo kompetencijos, jei ryšys su Švedija yra silpnas. Taip pat Šveicarijos tarptautinės privatinės teisės įstatymo 5 straipsnio 3 dalis numato, kad teismas gali atsisakyti savo kompetencijos, nors šalys šį teismą ir pasirinko, išskyrus atvejus, kai viena šalis gyvena Šveicarijoje, turi Šveicarijos pilietybę arba ginčui taikoma Šveicarijos teisė [14]. Pažymėtina, kad Europos Sąjungos reglamentas dėl teisingumo ir teismo sprendimų pripažinimo ir vykdymo [6] nereikalauja jokio ryšio su valstybe, kurios teismą šalys pasirenka. A. D. Hainesas pabrėžia, kad reikėtų leisti šalims pasirinkti teismą valstybės, kuri nėra susijusi su ginču, nes šalys gali norėti visiškai neutralaus ginčų nagrinėjimo organo arba nori pasirinkti jį dėl specializacijos tam tikroje verslo srityje. Mūsų valstybėje šalys gali laisvai pasirinkti ginčui taikytiną teisę, net jei ji nesusijusi su byla, taip pat nėra draudimo, ribojančio šalių teisę pasirinkti teismą. Beje, Aukščiausiojo Teismo senato nutarimo nuostatos numato, kad teismo pasirinkimui reikėtų teismo valstybės ir ginčo ryšio. Šie išaiškinimai buvo parengti prieš kelerius metus, todėl nėra aktualūs. Tai liudija, kad požiūris nėra amžinas ir gali keistis, nes teisė turi reaguoti į žmonių poreikius. Atsižvelgiant į šią šiuolaikinę padėtį nuostatų, kad šalys gali pasirinkti Lietuvos teismus tik jei egzistuoja tam tikras ryšys su mūsų šalimi, Civilinio proceso kodekse pagrįstai nėra.

Išimtinumas (*exclusivity*)

Kaip pažymi A. D. Hainesas, norint, kad sutartinis teisingumas funkcionuotų tinkamai, reikia, kad visi kiti teismai, kurių šalys nepasirinko, atsisakytų kompetencijos nagrinėti byla [16, p. 8]. Kitais žodžiais tariant, kad šalių pasirinktas teismas būtų išimtinis nagrinėti ginčą. Tačiau pasaulinėje praktikoje teismas, sprenddamas savo kompetencijos klausimą, įvertina, ar pasirinktas ginčų nagrinėjimo organas yra išimtinis (*exclusive*) ar neišimtinis (*non exclusive*). Kriterijai, nustatantys, kada susitarimas yra išimtinis, o kada ne, skirtingose valstybėse yra nevienodi. Paprastai laikoma, kad susitarimas yra neišimtinis, jei jame nenurodyta, kad jis išimtinis [16, p. 9]. Pavyzdžiui, Australijos teismas, sprenddamas, ar atsisakyti nagrinėti byla, remdamasis šalių susitarimu, kuriuo buvo susitarta, kad visi ginčai,

kylantys iš šios sutarties, turi būti perduoti spręsti Anglijos teismams, nusprendė, kad šalių pasirinktas teismas nėra išimtinis, ir pradėjo nagrinėti bylą. Tokia Australijos teismų pozicija vertinama neigiamai, nes nepateisina šalių teisėtų lūkesčių. Tuo tarpu Europos Sąjungoje galiojančiuose teisės aktuose vienareikšmiškai įtvirtinta, kad šalių pasirinktas teismas yra išimtinis.

O kaip yra Lietuvoje? Į šiuos klausimus kodekse atsakymo nėra, tačiau juos nagrinėja V. Mikelelas. Pirma, tarptautiniame civiliniame procese skiriami dviejų rūšių susitarimai dėl jurisdikcijos: prorogaciniai ir derogaciniai [2, p. 167]. Prorogacinis susitarimas numato, kurios valstybės teismuose bus nagrinėjami ginčai, o derogacinis susitarimas numato, kurių valstybių teismai neturės kompetencijos nagrinėti ginčo. Taip derogaciniai ir prorogaciniai susitarimai apibrėžiami Lietuvos teisės moksle. Todėl reikėtų laikytis pozicijos, paplitusios Europoje, kad šalių pasirinktas teismas yra išimtinis, ir kiti teismai, kurių šalys nepasirinko, turi atsisakyti savo kompetencijos. Tačiau norint, kad šios nuostatos būtų laikomasi ir kad šalys, pasirašydamos sutartį, būtų garantuotos, kad jei pasirinko teismą, tai jis ir spręs bylą, šią nuostatą reikėtų įtvirtinti Civilinio proceso kodekse.

Susitarimo dėl teisingumo ir visos sutarties santykis

Susitarimas dėl bylos teismo priklausymo laikytinas savarankišku procesinio pobūdžio susitarimu, todėl ir jam taikoma nepriklausomumo, arba atskirumo, doktrina (*independance or separability*) [2, p. 169]. Pagrindinės sutarties negaliojimas susitarimo dėl teisingumo nedaro negaliojančio. Ši doktrina pripažįstama ir užsienio valstybėse, pavyzdžiui, byloje *Mac Kender prieš Feldia (1967)* [5, p. 52]. Tarp šalių buvo sudaryta deimantų draudimo sutartis ir ginčus šalys pasirinko spręsti Belgijos teismuose. Ieškovas kreipėsi į Anglijos teismą, teigdamas, kad atsakovas sąmoningai paslėpė deimantus, todėl sutartis turi būti laikoma negaliojančia, nes atsakovas apie paslėptus deimantus neinformavo ieškovo. Tačiau Anglijos apeliacinis teismas (*The Court of Appeals*) konstatavo, kad informacijos apie paslėptus deimantus neatskleidimas daro sutartį negaliojančia, bet neturi įtakos susitarimui dėl teisingumo. Todėl išlyga dėl susitarimo galioja, ir byla Anglijoje sustabdyta (*stay is granted*). Analogiška nepriklausomumo išlyga taikoma ir arbitražiniam susitarimui. Sutarties negaliojimas nedaro taip pat negaliojančios arbitražinės išlygos. Taigi pagal Lietuvos teisės mokslo doktriną susitarimas dėl teisingumo pagrįstai laikomas nepriklausomu sutarties elementu.

Taikytinos teisės ir teismo pasirinkimas

Sutarties laisvės principas leidžia šalims pasirinkti ne tik teismą, bet ir taikytiną teisę. Ar taikytinos teisės pasirinkimas nulemia ir teismo pasirinkimą? Ir ar teismo pasirinkimas nulemia taikytiną teisę? Atsakymas į šiuos klausimus visų pirma turėtų būti toks: tai visiškai atskiri dalykai ir **tiesiogiai** vienas nuo kito nepriklauso. Jei ginčui pasirenkama Latvijos teisė, dar nereiškia, kad ir ginčai turi būti sprendžiami Latvijoje. Šalių susitarimo dėl taikytinos teisės negalima laikyti susitarimu dėl teisingumo. Pavyzdžiui, Panevėžio apygardos teismo civilinėje byloje AB „*Panevėžio muilas*“ prieš „*Mažąją įmonę „Ellada*“ teismas neteisingai konstatavo, kad byla priklauso jo kompetencijai, nes šalys sutartyje pasirinko ginčus spręsti pagal Lietuvos Respublikos įstatymus [4]. Kitoje byloje pagal prokuroro ieškinį ginant AB „*Klaipėdos laivų remontas*“ *interesus atsakovui RAD „Orba*“ [9] dėl skolos išieškojimo Klaipėdos apygardos teismas paliko ieškinį nagrinėti. Ieškovui apskundus nutartį, Lietuvos apeliacinis teismas pareiškė, kad skundžiama nutartis pagrįstai grindžiama Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos sutarties dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose nuostatomis. Šios sutarties 21 straipsnio 2 dalis leidžia susitariančių šalių teismams nagrinėti bylas esant raštiškam šalių susitarimui. Tačiau toks šalių susitarimas dėl teisingumo turi būti pakankamai aiškus, kad jį būtų galima įvykdyti. Tarp šalių sudarytos rangos sutarties 10.1 p. kalba apie tai, pagal kokios šalies teisę turi būti sprendžiami ginčai, bet neaptaria šių ginčų teisingumo [9]. Taip pat Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo Teismo senato nutarime vienareikšmiškai suformuluota pozicija, kad taikytinos teisės negalima laikyti teismo pasirinkimu [4]. Įdomumo dėlei paminėsiu, kad G. Moloney, analizuodamas Airijos teisės aktus, reglamentuojančius teisingumą, teigė, jog Airijoje prieš įsigaliojant Briuselio konvencijai dėl teisingumo ir teismo sprendimų pripažinimo bei vykdymo buvo tradicija, kad pasirinkus ginčams Airijos teisę, Airijos teismas buvo kompetentingas spręsti ginčą [7, p. 6]. Taigi mūsų šalyje galiojanti pozicija, kad taikytinos teisės pasirinkimas neapima teismo pasirinkimo, atitinka šiuolaikines teisės raidos tendencijas.

Pasirinkus konkrečios valstybės teisimą, kuriame bus sprendžiami ginčai, dar nereiškia, kad nustatant šalių teises ir pareigas, bus taikoma tos valstybės teisė. Pavyzdžiui, byloje *Vimar Seguros y Reaseguros prieš Sky Reefer* [18] šalys sutartyje buvo pasirinkusios ginčą spręsti Japonijoje. Ieškovas kreipėsi į JAV teisimą, teikdamas, kad bylinėdamasis Japonijoje atsakovas išvengs JAV įstatymų, numatančių griežtą atsakomybę. Tačiau teisėjas nutarė, kad šalys, pasirinkdamos ginčą spręsti užsienyje, neišvengs ginčiui taikytinos teisės ir šiam ginčiui bus taikomos jį reglamentuojančios taisyklės. Jei šalys pasirinko ginčus spręsti Lietuvoje, tai byla bus nagrinėjama pagal Lietuvos Respublikos civilinio proceso teisės nuostatas, bet Lietuvos teismas, taikydamas tarptautinės privatinės teisės arba kolizines normas, turės išspręsti visiškai atskirą – ginčiui taikytinos teisės – klausimą. Todėl jei ginčas sprendžiamas Lietuvoje, tai nustatyti taikytiną teisę reikia pagal Lietuvos kolizines normas, o jei ginčas sprendžiamas Anglijoje, – pagal Anglijos. Taikytinos teisės ir teismo pasirinkimas yra atskiri klausimai, ir tarp jų esama netiesioginio ryšio. Taikytinos teisės pasirinkimas neapima teismo pasirinkimo, o pasirinkus ginčus spręsti Lietuvos teismuose, Lietuvos teismas taikys tarptautinės privatinės teisės normas ir nustatys ginčiui taikytiną teisę.

Europos Sąjungos teisės aktai, reglamentuojantys teisingumą

Europos Sąjungoje teisingumas nustatomas pagal reglamento Nr. 44/2001 „Dėl teisingumo ir teismo sprendimų pripažinimo bei vykdymo civilinėse ir komercinėse bylose“ (toliau – Reglamentas) [6] nuostatas¹. Sutartinės jurisdikcijos klausimai yra reglamentuoti septinto Reglamento skyriaus 23 ir 24 straipsniuose. Reglamento 23 straipsnio nuostatuose numatyta, kad jeigu šalys, kurių bent vienos (nebūtinai atsakovo) nuolatinė gyvenamoji vieta yra valstybėje narėje, yra susitarusios, kad valstybės narės teismas pasirinktas spręsti ginčus dėl konkrečių teisinių santykių, tai minėtas teismas ir bus kompetentingas spręsti bylą. Toks susitarimas turi būti:

- b) rašytinis ar patvirtintas rašytiniais dokumentais; arba
- c) tokios formos, kuri atitinka tarp šalių nusistovėjusią praktiką; arba
- d) tarptautinėje prekyboje ir komercijoje, tokios formos, kuri atitinka papročius, kuriuos šalys žinojo, arba tie papročiai buvo plačiai paplitę ir jų buvo laikomasi tokio tipo sutartyse.

Taigi būtinos dvi sąlygos:

1. susitarimas;
2. tinkama forma.

1. Europos Teisingumo Teismas, aiškindamas šalių susitarimo buvimą, nustatė, kad tarp šalių turėjo būti sutarimas (*consensus*) dėl teisingumo pasirinkimo. Kompetentingo teismo nurodymas sąskaitoje nebus laikomas susitarimu [7, p. 8]. Vien standartinių taisyklių buvimas dar neįrodo susitarimo, tačiau nuoroda sutartyje į taisyklės bus laikoma tinkamu susitarimu [9]. Iš esmės susitarimui dėl jurisdikcijos taikomi sandorių sudarymo principai.

2. Daugiau sunkumų kyla dėl formos reikalavimų. Mums, įpratusiems, kad susitarimas dėl teismo turi būti rašytinis, labai jau neįprastai skamba susitarimo forma, numatyta Reglamente. Lietuvos teismams, Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą, reikės pripažinti šalių susitarimus, sudarytus pagal Reglamento reikalavimus, kurių tikslas yra nekludyti tarp šalių susiklosčiusiems verslo santykiams. Europos šalių teismų praktika iliustruoja, kaip buvo teismo pripažintas susitarimas dėl teisingumo telefonu. Pagal byloje *IP Metal prieš Ruote (1993)* [5, p. 55] nustatytus faktus ieškovas ir atsakovas nebuvo susitarę, kad ieškovas parduos atsakovui aliuminį. Teleksai, patvirtinantys pirkimą, taip pat nurodė, kad ginčiui bus taikoma Anglijos teisė ir jis bus sprendžiamas Anglijos teisme. Remdamasis šiomis nuostatomis ieškovas iškėlė bylą Anglijos teisme. Atsakovas teigė, kad Anglijos teismas nekompetentingas, nes nėra susitarimo dėl teisingumo, ir byla turi būti sustabdyta. Teisėjas J. Walleris atmetė atsakovo argumentus ir konstatavo, kad metalo prekyboje buvo įprasta, jog šalys aptaria sąlygas telefonu, o tada nedelsdamas teleksu patvirtina, kas sutarta. Jei atsakovas nesutiko su kuriomis nors sąlygomis, jis turėjo apie tai informuoti. Todėl susitarimas dėl teisingumo yra galiojantis.

Reglamentas numato ir sutartinio teisingumo specifiką, taikomą tam tikroms sutarčių rūšims. Tai darbo, vartojimo ir draudimo sutartys. Šio tipo sutartyse ribojama teisė susitarti dėl teisingumo siekiant apsaugoti silpnesnes šalis. Nukrypti nuo Reglamento nuostatų, reguliuojančių teisingumą, galima šalių susitarimu tik jei:

- a) susitarimas buvo sudarytas iškilus ginčiui;

¹ Europos Sąjungoje yra ir kiti teisės aktai, reglamentuojantys teisingumą, bet jie nepatenka į šio darbo tyrimo objektą.

b) leidžiama vartotojui, darbuotojui bei apdraustajam kreiptis į kitus teismus, nei numato Reglamentas¹.

Taigi Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą, teisingumas su ginčo šalimis, turinčiomis nuolatinę gyvenamąją vietą Europos Sąjungoje, yra nustatomas pagal Reglamento nuostatas, nes Reglamentas yra taikomas tiesiogiai. Tačiau ginčiuose su Australija, JAV arba kitomis valstybėmis reikės taikyti Civilinio proceso nuostatas². Palyginus mūsų Civilinio proceso kodekso nuostatas ir Reglamento reikalavimus galima įžvelgti šiuos pagrindinius skirtumus. Visų pirma, Reglamentas leidžia susitarti dėl teisingumo ne tik raštu. Tai atitinka tarp šalių susiklosčiusius verslo santykius. Nemanau, kad būtų tikslinga siūlyti įtvirtinti ir nerašytinę formą Lietuvoje, nes tai neatitiktų šalių interesų. Galbūt ateityje, keičiantis žmonių poreikiams, bus galima koreguoti ir susitarimo formos reikalavimus. Tačiau į antrą skirtumą, leidžiantį vartotojui, darbuotojui ir apdraustajam susitarti dėl teisingumo, vertėtų atkreipti dėmesį. ES Reglamentas leidžia ir detalai reguliuoja susitarimą su silpnesne šalimi, o mūsų kodeksas ne Lietuvos teismus leidžia pasirinkti tik ūkinės komercinės veiklos subjektams. Atsižvelgiant į asmenų poreikius, stiprėjančius ryšius su užsieniu, Lietuvoje reikėtų panašių nuostatų, kurios leistų vartotojui, darbuotojui bei apdraustajam susitarti dėl teisingumo, jei susitarimas buvo sudarytas po to, kai iškilo ginčas, arba numato silpnesniajai šaliai galimybę kreiptis į kitus teismus.

Tarptautinių teisės aktų projektai, numatantys teisingumo taisykles

Šiame darbe nagrinėjami ne tik galiojantys teisės aktai, bet ir teisės aktų projektai, nes jie atspindi teisės raidos tendencijas. Visų pirma tai visuotinės Hagos konvencijos dėl teisingumo ir teismo sprendimų pripažinimo projektas [15]. Nors konvencija dar neįsigaliojusi, jos nuostatos atspindi įvairių valstybių interesus. Konvencijos projekto 4 straipsnis numato:

„Jei šalys susitarė, kad ginčas bus perduodamas spręsti Susitariančios valstybės³ teismams, tai šis teismas turės išimtinį teisingumą spręsti visus ginčus, kylančius tarp šalių, nebent šalys susitartų kitaip. Kai šalių susitarimu pasirenkamas ne Susitariančios šalies teismas, Susitariančios šalies teismai turi atsisakyti savo kompetencijos (*decline jurisdiction*) arba sustabdyti bylą (*suspend proceedings*), jei šalių pasirinktas teismas atsisakytų savo kompetencijos“.

Sutarties formos reikalavimai yra reglamentuoti to paties straipsnio 2 dalyje, kuriame numatoma, kad susitarimas dėl teisingumo bus galiojantis, jei sudarytas šia forma:

- a) raštu;
- b) kitomis komunikacijos priemonėmis, kurios suteikia prieinamos informacijos, kad būtų galima panaudoti tolesnėms nuorodoms;
- c) pagal papročius, nusistovėjusius tarp šalių;
- d) pagal papročius, kuriuos šalys žinojo ar turėjo žinoti ir kurių paprastai yra laikomasi tokio tipo sutartyse, tokio tipo versle ar prekyboje.

Darbo ir vartojimo sutartyse galima susitarti, tik jei susitarimas buvo sudarytas iškilus ginčui, arba suteikia teisę darbuotojui ar vartotojui kreiptis į kitus teismus, nei numatyta konvencijoje. Be abejo, šalys negali pakeisti išimtinio teisingumo. Teisingumo nuostatos Hagos konvencijos projekte yra panašios kaip ir Reglamente. Susitarimo forma gali būti ne tik rašytinė. Leidžiama susitarti dėl ginčų nagrinėjimo organo net ir su silpnesnėmis šalimis (vartojimo, darbo ir draudimo sutartyse), o Lietuvos civilinio proceso kodeksas tokios galimybės nenumato. Atkreiptinas dėmesys, kad Hagos konvencijos projektas numato išimtinumą (*excusivity*) šalių pasirinktam teismui, t. y. šalių pasirinktas teismas turi išimtinę teisę nagrinėti ginčą, o kiti teismai turi atsisakyti savo kompetencijos. Lietuvos civiliniame kodekse išimtinumo klausimas visai nesprenžiamas, o atsižvelgiant į šalių teisėtus lūkesčius reikėtų analogiškos nuostatos ir mūsų šalyje.

Kitas tarptautinis dokumentas, kuris dar galutinai nepriimtas, bet svarbus kaip teisiųjų idėjų pavyzdys, yra Tarptautinio civilinio proceso taisyklės ir principai, kurį parengė ALI bei UNIDROIT [17]. Šiame akte, be kitų proceso klausimų, reglamentuoti ir teisingumo nustatymo kriterijai. Taisyklių 4.6 p. numato, kad teismas turėtų atsisakyti savo kompetencijos nagrinėti bylą, nebent yra kitų įtikinamų priešasčių, jei šalių susitarimu pagrįstai buvo paskirtas kitas ginčų nagrinėjimo organas. Vertinat pas mus galiojančius teisingumo nustatymo kriterijus matyti, kad jie iš esmės atitinka nuostatas dėl sutartinio teisingumo, numatyto Tarptautinio civilinio proceso principuose ir taisyklėse.

¹ Dėl draudimo sutarčių yra ir kitų atvejų, kai galima susitarti.

² Be abejo, jei Lietuva yra pasirašiusi tarptautinę sutartį, tai teismo kompetencija bus nustatoma pagal tarptautinės sutarties nuostatas.

³ Susitariančios valstybės yra Hagos konvencijos dalyvės.

Išvados

Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas numato galimybę šalims susitarti dėl teisingumo, ir tai atitinka pasaulines tendencijas bei ALI/ UNIDROIT parengtus Tarptautinio civilinio proceso principus ir taisykles. Teismų praktika ir teisės mokslo doktrina visiškai pagrįstai yra įtvirtinusi susitarimo dėl teisingumo nepriklausomumo doktriną, t. y. pagrindinės sutarties negaliojimas nedarо negaliojančio ir susitarimo dėl teisingumo, taip pat taikytinos teisės pasirinkimas pagrįstai nelaikomas teismo pasirinkimu. Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo Teismo senato nutarime siūlymas, kad šalys gali pasirinkti tik su byla susijusį teismą, nebeatitinka nūdienos aktualijų ir pagrįstai nenumatytas Civilinio proceso kodekse. Teismo pasirinkimo galimybė mūsų kodekse šiek tiek ribota, nes kiekviena valstybė turi teisę taikyti tam tikras šalių autonomijos ribas. Tačiau teisė kinta reaguodama į asmenų poreikius. Šiandieniniame pasaulyje, ypač plečiantis tarptautiniams ryšiams, detalesnis sutartinio teisingumo reglamentavimas labiau atspindėtų asmenų interesus. Civilinio proceso kodekse sutartiniam teisingumui skirti tik du straipsniai ir nereglamentuotų klausimų yra. Todėl vertėtų papildyti Civilinio proceso kodekso nuostatas, užpildant spragas:

1. Suteikti išimtinumą (*exclusivity*) šalių pasirinktam teismui, t. y. jei šalys teisėtai pasirinko teismą, tai tik šis teismas ir gali būti kompetentingas spręsti bylą. Visi kiti teismai turi atsakyti savo kompetencijos.
2. Darbo, vartojimo, draudimo sutarčių specifika reikalauja detaliau reglamentuoti sutartinį teisingumą šio tipo sutartyse, kad būtų apsaugota silpnesnė šalis ir nepažeistas sutarties laisvės principas, t. y. leisti susitarti šalims, iškilus ginčui, arba jei susitarimu numatoma galimybė silpnesnei šaliai kreiptis į kitus teismus.

Šie pakeitimai labiau atspindėtų sutarties laisvės ir šalių teisėtų lūkesčių principus.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 36–1340.
2. Mikelėnas V. Tarptautinės privatinės teisės įvadas. – Vilnius: Justitia, 2001.
3. Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. Civilinio proceso teisė. – Vilnius: Justitia, 2003. T. 1.
4. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2000 m. gruodžio 21 d. nutarimas Nr. 28 „Dėl Lietuvos Respublikos teismų praktikos, taikant tarptautinės privatinės teisės normas“// Teismų praktika. 2001. Nr. 14.
5. Mayss. Conflicts of Law. – London. 1997.
6. EC Council Regulation No. 44/2001 of 22 December 2000 on Jurisdiction and the REcognition and Enforcement of Judgements in Civil and Commercial Matters// Official Journal L 012, 16/01/2001.
7. Moloney G. Choice of jurisdiction clauses. 1989. The Irish center of European Law.
8. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. – Vilnius: Justicija, 2001. I knyga.
9. Civilinė byla Nr. 2–360. Klaipėdos miesto apylinkės prokuroras prieš RAD „Orba“ 2001.
10. Civilinė byla Nr. 2A–47/2001 V. Vitkauskas, V. Onuškevičius, R. Balaiša prieš Estijos bendrovę OU Unicom Eesti.
11. Boicova V. V. Pravovaja sistema Nyderlandov. – Maskva: Zercalo, 1998.
12. Nešatajeva T. N. Meždunarodnyj graždanskij proces. – Maskva: Delo, 2001
13. Bengston B. Swedish Law. Juristforlaget.– Stockholm. 1994
14. Switzerlands Federal Code on Private International Law. 1987 // <http://www.umbricht.ch/pdf/SwissPIL.pdf>. aplankyta 2003 12 01.
15. Preliminary Draft Convention on Jurisdiction and Foreign Judgements in Civil and Commercial Matters. <http://www.hcch.net/e/conventions/draft36e.html> aplankyta 2003 12 02.
16. Haines A. D. Choice of Court Agreements in International litigation: Their use and legal problems to which they give rise in the context of the interim text. Preliminary document No. 18. 2002 February. www.hcch.net aplantyta 2003 12 02.
17. ALI/UNIDROIT Principles and Rules of Transnational Civil Procedure. Draft Nr. 4. 2003 Americal Law Institute Final Draft č00é
18. Vimar Seguros y Reaseguros v. Sky Reefer 115 S. Ct. 2322, 1995 A.M.C. 1817, 1995.

Some Features of Choice of Jurisdiction in International Civil Procedure

*Doctoral Candidate Jurgita Grigienė
Mykolas Romeris University*

Keywords: *the competence of the court, jurisdiction, jurisdictional agreement, applicable law, conflicts of law, the recognition and enforcement of judgment, domicile, the form of agreement, employment agreement, consumer agreement, insurance agreement, exclusivity of agreement, separability of agreement, prorogation of jurisdiction and derogation of jurisdiction.*

SUMMARY

The purpose of the article – to evaluate the provisions of the Civil Process Code of the Republic of Lithuania in the context of international legal acts and practice of the foreign countries. The main question in the article – whether jurisdiction rules in Lithuania satisfy principles of the freedom of contract, legal expectations and legal interests of the person. The article analyses the limits of autonomy of the parties, the link between selected state's court and dispute, the relation between applying law and jurisdiction, exclusivity and separability doctrines applying to the clause of jurisdiction.

The provisions of the Civil Process Code of the Republic of Lithuania is compared with the legal acts and practice of the foreign countries, European Union. The article presents not only the analysis of the valid acts, but also analyses the projects of the international legal acts what determine the criterions of the jurisdiction.

The questions of the international civil process and jurisdiction in Lithuania are codified in the Civil Process Code. First of all the article presents these provisions of the Civil Process Code related to the jurisdiction. According to the Code, in the cases with a foreign element, the parties may choose a Lithuanian court only in the property disputes. To choose the foreign court the parties may only if they are the economic-commercial subjects. The court considers the agreement of the choice of court only if there is a request of interested party. On its own initiative, id est ex officio, the court will not hold that the case is not within its jurisdiction. The agreement of the choice of court in all cases must be in writing.

The article presents possibilities to choose a court in the Russia, Netherlands, Sweden, Switzerland, England. Some states regulate the jurisdiction in the separate statute together with other questions of the international private law. Other states regulates these questions together with the law of civil process. In some states the criterions of jurisdiction is set by the court practice. But all mentioned states allow parties to choose a court with major or lesser restrictions.

The article analyses European Union legal acts and practise of the courts. In this context the Lithuanian provisions according to the prorogation of jurisdiction is presenting and comparing with the EU law also. Lithuanian rules are not identical. So in relations with EU states, the Regulation No. 44/2001 will be applied, and in relations with other countries, the Lithuanian rules will be applied.

